

EGY ÚJ ELITMODELL FELÉ

John Higley–Lengyel György (szerk.)

Elites after State Socialism: Theories and Analysis

(Lanham: Rowman & Littlefield, 2000)

Még a múlt év vége felé jelent meg ez az elitkutatásokban minden bizonnyal sok hivatkozást és méltatást kapó mű, melynek létrehozatalában magyar kutatóknak is komoly szerepük volt. A két szerkesztő *John Higley*, a Texasi Egyetem Ausztrál Tanulmányok Központjának vezetője, és *Lengyel György*, a BKÁE Szociológia és Szociálpolitika Tanszékének vezetője. A kötetben 13 tanulmány kapott helyet, az elméleti kereteket bemutató bevezető után hat cikk foglalkozik a kelet-európai politikai elitváltással, majd öt anyag a gazdasági elitben végbement változásokat elemzi, országonként. A kötet zárófejezete az elitelmélet huszadik századi útját vázolja fel, s a szerzők arra a kérdésre próbálnak meg választ találni, hogy mi magyarázhatja az elitkutatások népszerűségének ingadozását. Ismertetésemet ez utóbbi tanulmánnyal kezdem, majd részletesen összefoglalom Higley és Lengyel bevezető tanulmányát, amiben a szerzők a további elitkutatásokban jól hasznosítható modellt vázolnak fel. Ezt követően az egyes országokban végbement politikai és gazdasági elitváltozásokról készült tanulmányok főbb mondanivalóját foglalom össze.

* * *

A politika változások elitközpontú magyarázatainak (Weber, Pareto, Mosca, Michels) tudományos kedveltségében a század eleji fellendülést követően hanyatlás állt be, elsősorban a marxista társadalmiváltozás-magyarázatok elterjedtségének növekedése miatt. A legtöbb elméletörténész az 1929–33-as „nagy válság” időszakára teszi az értelmiségi közvélemény-formálók tömegeinek „balra”, azaz a marxizmus különböző irányzataihoz történő fordulását. Az intellektuális klímában végbement változás természetesen a marxizmussal rivalizáló tudományos magyarázati modellek népszerűségére is kihatott: az elitparadigma híveinek és gyakorlóinak száma jelentősen csökkent, tudományos befolyásuk megszűnt, a nácizmus bukását követően pedig még a fasizmus igaztalan vádjával is szembesülniük kellett az elmélet képviselőinek. A második világháború után a nyugati világban megszilárduló liberális demokráciák belső kritikusai is a marxizmus különböző irányzatainak talaján állva fejtették ki társadalomkritikájukat, s azt állították, hogy az elitparadigma konzervatív, leegyszerűsített és antidemokratikus megközelítés. De a „harmadik világ” új elitjei és az itt végbemenő változások kutatói is inkább a marxista megközelítéseket alkalmazták az ott végbemenő politikai változások magyarázatában, semmint az események első szemügyre vétele alapján magától értetődő elitközpontú vizsgálatokat. John Higley és *Jan Pakulski* szerint az intellektuális klímában a század utolsó két évtizedében beállott újabb változás, a marxizmustól történő elfordulás kellett ahhoz, hogy az elitek tanulmányozása az ezredfordulóra ismét kedvelt társadalomkutatói vizsgálati tereppé

váljon. Az elitelmélet huszadik század végi újvirágzása annak köszönhető, hogy komoly magyarázó erővel rendelkezett három konkrét történeti-politikai eseménysorozat magyarázatában: a kelet-ázsiai „kis tigrisek” gazdasági fejlődésében és politikai demokratizálódásában, a kommunista rendszerek rendkívül lassú változásában és végül a kelet-európai kommunista rezsimek összeomlásában és az itt végbement demokratikus és piaci átalakulásban. A szerzők szerint mindhárom eseménysorozat az adott országok elitszereplőinek értékeiből, céljaiból, politikai stratégiájából és konkrét cselekedeteiből érthető meg, semmint osztályok vagy más társadalmi kollektívák működéséből.

John Higley és Lengyel György bevezető tanulmányukban az új elitkutatásokhoz nyújtanak elméleti fogódzókát. A két neves elitkutató ideáltípusokat dolgoz ki arra nézvést, hogy a különböző politikai rendszereknek az elitek milyen struktúrája és cirkulációja felel meg. A modell statikus és dinamikus része két-két dimenziós, a statikus almodell (az elitek struktúrája) négy ideáltípust foglal magába: a *konszenzuális* elitét (ami a megállapodott demokráciák jellemzője), a *széttagozódott* elitét (ami a még meg nem állapodott demokráciákban fordul elő), az *ideokratikus* elitét (a totalitárius és poszttotalitárius rendszerek jellemzője), és végül a *megosztott* elitét (ami tipikusan tekintélyuralmi és szultanisztikus rendszerekben fordul elő). A négy elitípust két szempont szerint különítik el a szerzők: a nemzeti elitscsoportok társadalmi alrendszerek szerinti *elkülönültsége* (differentiation) és az elitscsoportok *összetartása*, egysége (unity) alapján. Az elkülönültség az elitscsoportok közti társadalmi heterogenitással, szervezeti sokszínűséggel és az államtól és egymástól való függetlenséggel mérhető. Az összetartásnak két dimenzióját különítik el: a normatívát, mely a közösen osztott nézeteket, értékeket és főleg informális politikai cselekvési szabályokat foglalja magába, illetve az interaktívát, mely pedig azoknak a csatornáknak és kapcsolathálóknak a milyenségére vonatkozik, amiken keresztül az elit aktorok a döntéshozatali folyamatokat befolyásolni tudják.

Konszenzuális elitről akkor beszélhetünk, ha a különböző nemzeti elitscsoportok differenciáltsága széles, és erős az elitek összetartása. Széttagozódott elit esetén az elitscsoportok szintén jelentősen elkülönülnek egymástól, ám gyengék az őket összekötő kapcsok. Az ideokratikus és megosztott elitek a társadalmi modernizációban viszonylag hátrébb levő országokban fordulnak elő, ott, ahol az elitek elkülönülése nem haladt eléggé előre. Ideokratikus elitek esetén az elitscsoportok összetartása erős, megosztott eliteknél pedig gyenge.

Higley és Lengyel modelljének másik, dinamikus eleme az elitek cserélődésének ideáltípusait vázolja fel. Hasonlóan a statikus részhez itt is két dimenzió mentén különítik el az ideáltípusokat: az elitcserélődés *mértéke* és *módja* alapján. Az elitek cserélődésének mértéke alatt azt értik, hogy milyen széles az elitváltásban érintett pozíciók köre, illetve hogy az elittől milyen messzi pozíciót betöltő emberek váltják fel a korábbi elit aktorokat. Az elitcserélődés módja kétféle lehet: fokozatos és egyben békés, illetve gyors és (erőszakkal) kikényszerített. A két dimenzió alapján elkülönített négy cserélődési ideáltípus a következő: *klasszikus* cirkulációról beszélünk, amikor a cserélődés átfogó és békés természetű; szintén fokozatos, de csak szűk hatókörű a *reprodukciós* cserélődés; az elitek *lecserélése* (replacement circulation) következik be, amikor is a cserélődés az elitpozíciók betöltőinek nagy részét érinti és hirtelen megy végbe, néha némi erőszakkal; és végül a *kvázi-*

lecserélés, amikor a hirtelen elitcsere csak a vezető pozíciót betöltők egy, az elitcsoportok küzdelmében alul maradó csoportját érinti.

A két szerző a modell statikus és dinamikus részét azzal a feltételezéssel köti össze, hogy a statikus részben bemutatott politikai rendszerek mindegyikéhez hozzárendeli az elitek cserélődésének egy típusát: a konszenzuális elitek létrejöttét és fennmaradását az elitek klasszikus típusú cserélődése teszi lehetővé; széttöredezett elitek esetén a cserélődés reprodukciós jellegű, ideokratikus elitek úgy jönnek létre, hogy a korábbi elitet lecserélik; megosztott elitek pedig szűkebb körű, kvázi-lecserélés eredményeként alakulnak ki.

A tanulmány második részében a szerzők a kelet-európai posztkommunista országok átalakulását vetik össze ezekkel az ideáltípusokkal. Elemzésük a kötet többi tanulmányának összefoglalását adja, mégpedig olyan formában, hogy az egyes kelet-európai elitátalakulásokat megpróbálják egy-egy cserélődési ideáltípushoz hozzárendelni. A posztkommunista átalakulást két részre bontják: egyrészt az átalakulás közvetlen időszakára (1988–1994), másrészt pedig az 1994 óta eltelt időszakra. Az átalakulás idején a klasszikus cserélődés ideáltípusát a lengyel, a magyar és részben a csehszlovák közelítette meg. A bolgár és 1992 után a szlovák elitcserélődés a reprodukciós típusba volt sorolható, míg a horvát eset egy ideokratikus elit másikkal történő lecserélést példázta, a szerb pedig a kvázi-lecserélés ideáltípusához állt a legközelebb. Az orosz elitek struktúrájára és cserélődésének mikéntjére vonatkozóan a szerzők álláspontja az, hogy az orosz elitek széttöredeztettek voltak és maradtak az átalakulás előtt, alatt és után is.

Az 1994 óta eltelt évek azt mutatták, hogy a rendszerváltozás időszakának elitcserélődési mikéntje és az akkor létrejött elitstruktúra nagyban rányomta bélyegét az egyes országok átalakulására: Magyar-, Lengyel- és Csehországban a konszenzuális elitek megerősödésével a demokratikus struktúra konszolidálódott, Szlovákiában (legalábbis 1998-ig), Bulgáriában és Oroszországban az elitek széttöredezettsége fennmaradt, s a demokratikus konszenzus továbbra is gyenge.

* * *

A politikai elitekről készült tanulmányok sorát a *Pavel Machonin* és *Milan Tuček* készítette csehországi beszámoló nyitja. A két szerző szerint Csehországot a kilencvenes évek közepéig mérsékelt konzervatív elitek vezették, akiket a magasabb iskolázottságú fiatal és középkorú generációk, valamint a vállalkozók támogattak. Az eliteken belül domináns pozícióban a nagyvállalatok tulajdonosai, a hivatásos politikusok és a magasabb pozíciójú állami hivatalnokok voltak. Az egyes alrendszerek elitjeit ugyanakkor erős különbségek jellemezték: a politikai elit erősen megosztott volt a jobb- és baloldal között, a gazdasági elitben komoly és eldöntetlen verseny folyt a dominanciáért, a kulturális elitben pedig szintén erős volt az ellentét a fiatal és az idősebb, valamint különböző szakterületi elit aktorok között. A szerzők által készített, illetve elemzett 1994 és 1997 közötti empirikus elitvizsgálatok szerint 1996-ot követően a politikai elitek erős megosztottságát fől váltotta a vezető pozícióért folyó szabályozott versengés. A gazdasági elit cserélődését inkább a reprodukció jellemezte, a kulturális elitét pedig a cirkuláció és a reprodukció együttesen: a politikai és ideológiai, valamint a csökkenő állami támogatás eloszlása körül kelet-

kezett ellentétek a reprodukció ellenében, viszont a korábban fölhalmozott kulturális erőforrások a folytonosság irányába hatottak.

John A. Gould és Soňa Szomolányi Szlovákiáról készült elemzéséből sok újat tudhatunk meg arról, hogy mi lehetett Vladimir Meciar politikai sikereinek a titka. A szerzők szerint Meciar és politikai mozgalmának tagjai sorozatos diszkurzív sikereikkel alapozták meg választási győzelmeiket: a szlovákiai választókat két csoportra, „jó szlovákokra” és a szlovák állam önállóságát ellenzőkre osztották. Érvelésük szerint Meciar és mozgalma a szlovák függetlenség megteremtésével az alapító atyákat megillető egyedálló karizmatikus legitimitációra tett szert, olyanra, amivel a Meciarral egyet nem értő politikai szereplők nem rendelkeztek, s így azzal a joggal sem bírtak, hogy a szlovák államot irányítsák. A szlovák államiságot védő hazafias érvelés különösen az iskolázatlan falusi választók körében volt népszerű, míg az elitből elsősorban a nagy iparvállalatok tulajdönt szerző menedzserei és a régi nőmeneklatúra tagjai támogatták, azok, akik kapcsolataikat kihasználva a magánosítás során sikerrel jutottak üzleti tulajdonhoz. Az 1998-as választásokat követően felálló Meciar-ellenes koalíció első néhány hónapos működéséből a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy az ország megindult az elitek egységesedése és egy stabil demokratikus berendezkedés kialakulásának irányába.

Tőkés Rudolf a magyar politikai átalakulás elitvonatkozásairól ad áttekintést a magyar viszonyokat kevésbé ismerő olvasónak. Fő következtetése az, hogy a magyar demokratikus intézmény- és legitimitásepítési folyamat pozitív eredményeket hozott, és többé-kevésbé sikerült elfogadtatni a választópolgárokkal az új politikai berendezkedést. Az elfogadottság mikéntjét Tőkés toleráltsággként jelöli meg, vagyis a politikai intézményrendszer szerint még nem érzik teljes mértékben magukénak a magyar választópolgárok.

Bogdan Mach és Włodzimierz Wesolowski egy 1996-ban a lengyel politikai elit körében végzett felmérés eredményeit ismertetve arra a kérdésre kerestek választ, hogy a lengyel politikai elit szervezeti és ideológiai széttagozottsága ellenére az ország miként volt képes nemzetközi összehasonlításban sikeresen megoldani a piacgazdasági és demokratikus átmenet feladatát. A két lengyel szerző az adatok elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy az új rendszer kielégítő működését az okozhatta, hogy a sok szempontból megosztott lengyel politikai elit az átmenet alapvető kérdéseire adott válaszokban egyet tudott érteni. Így a politikai spektrum minden befolyásos szereplője egyetértett a piacgazdaságra való átmenettel és a parlamentáris demokrácia intézményrendszerének kialakításával. Ezt az egyetértést a szerzők „átalakulási korrektséggként” aposztrofálták, s azt találták, hogy a politikai elit tagjainak feltételezése, miszerint az egyes pártcsoportok közt komoly világnézeti és ideológiai ellentétek húzódnak, nem állja meg a helyét, mivel a politikusok sokkal több dologról gondolkodnak azonosan, semmint az bennük tudatosult volna.

Hogy a demokratikus politikai berendezkedést sikerült-e már konszolidálni a posztkommunista Európa országaiban, komoly tudományos és politikai viták tárgya volt az elmúlt években. Egy parlamentáris demokráciát általában akkor tekintenek konszolidáltnak a szakértők, ha az adott ország eliteszociális csoportjai elfogadják a demokratikus berendezkedést, és ha az elitek egyetértését osztják a társadalom szélesebb tömegei is. A politológiai szakirodalomban a demokratikus konszolidáció létrejöttének két modellje ismert. Az egyik és egyben a nagyobb népszerűségnek örvendő szerint

a demokratikus konszolidáció első lépése a demokratikus politikai játékszabályok létrehozatala, amit az elitcsoportok taktikai megegyezése tesz lehetővé. A demokratikus játékszabályok csak hosszabb folyamat eredményeképpen tesznek szert normatív támogatottságra az elitek, majd a szélesebb néprétegek körében. A demokrácia ennek az elsajátítási, magáévá tételi folyamatnak a végeredményeként nyer szilárd támogatást az adott országban. *Christian Welzel* szerint, aki a keletnémet átalakulás politikai összefüggéseit mutatja be, a volt NDK-ban a demokratikus politikai intézményrendszer sokkal gyorsabban és egyben másféleképpen konszolidálódott, mégpedig az *azonnali siker* (instant success) modelljének megfelelően. E modell szerint a demokratikus berendezkedés létrehozatala pillanatában bírja a nemzeti elitek és a lakosság normatív támogatását, konszolidációjához nincs szükség a másik modellben szereplő elsajátítási folyamatra. Welzer tanulmányában kidolgozza az azonnali siker modelljének ideáltípusát, majd pedig adatokkal bizonyítja, hogy Kelet-Németországban a demokratikus intézményrendszer már az újraegyesítés *előtt* konszolidálódott, tehát a volt NDK lakossága a demokráciára éretten lett tagja a közös szövetségi államnak. A szerző szerint e konszolidációt nem más, mint a keletnémet szolgáltató osztály nagy száma, döntő társadalmi befolyása és egyben demokratikus beállítódása tette lehetővé.

Mladen Lazić a szerb elitek elmúlt évtizedbeli működéséről készült tanulmányában a következőképpen összegzi a déli szomszédunknál végbement változásokat: a szocialista időszakban az elitek cserélődése az uralkodó osztály újratermelődésének volt része, míg a posztoszocialista világban az elitek reprodukciója az új uralkodó osztály létrejöttének része. A szerb szocialista uralkodó osztály *Lazić* elemzése szerint sikeresen fékezte le a piaci és demokratikus átalakulást, mégpedig azzal a céllal, hogy megteremtse a feltételeket gazdasági és politikai erőforrásainak konvertálásához. A *feltartóztatott átalakulás* (blocked transformation) során a kommunista párt társadalmi monopóliumát sikerrel alakították át a régi uralkodó osztály tagjai olyan politikai és gazdasági dominanciává, ami az egymással politikai és gazdasági szálakon összekapcsolódó elit aktorok hatalmán nyugszik. *Lazić* adatai szerint például 1993-ban az új szerb vállalkozói elit hatvan százaléka (!) saját vagy szülői, esetleg élettársi kapcsolatok révén kötődött a kommunista uralkodó osztályhoz. A szerző adatai mind abba az irányba mutatnak, hogy a Kelet-Európában külön utas szerb politikai berendezkedés nem máshoz teremtett kedvező feltételeket, mint a régi uralkodó osztály hatalmának konvertálásához.

* * *

A kelet-európai gazdasági elitek átalakulásáról készített tanulmányok sorát *Dusko Sekulic* és *Zeljka Sporer* horvátországi beszámolója nyitja. A kommunista Jugoszlávia nyitottsága és reformista orientációja kedvezett egy olyan, a magyaréhoz hasonló menedzseri technokrácia létrejöttének, ami a horvát állam függetlenné válása és a piacgazdasági átalakulás során is megőrizte vezető gazdasági pozícióit. Mindez a gazdaságban az elitek újratermelődésének irányába hatott. Voltak viszont olyan tényezők is, amik az elitek cserélődésének kedveztek Horvátországban, így mindenképp a szerb és „jugoszláv” nemzetiségűek (a háborús körülmények között gyakran erőszak miatti) kiáramlása az elitpozíciókból. Helyüket a Turčinan elnök politikai

mozgalma által kinevezett vállalatvezetők foglalták el, s a szerzők szerint a Horvát Demokratikus Unióhoz (HDZ) kötődő politikai kapcsolatok voltak azok a legértékesebb erőforrások, amik az új gazdasági elitbe való bekerülésben, illetve bennmaradásban kamatoztathatóknak bizonyultak. A szerzők két, 1989-ben, illetve 1996-ban készített felmérés eredményét ismertetik, mely szerint az 1996-os vállalatvezetők 46,2 százaléka már 1989-ben is elitpozíciót foglalt el, s elitcserélődés mértéke 1989 után csak kissé növekedett meg. Az új vállalatvezetők a régivel összehasonlítva alacsonyabb iskolázottságúak, ami a *self-made-man* típusú vállalkozók elitbe kerülésének köszönhető, továbbá jelentős számú a külföldről hazatért és elitpozícióra szert tett horvát vállalatvezetők aránya is. A szerzők szerint a repatriáltak a Tudjman-féle kormánypárt egyik legbefolyásosabb csoportját alkották.

Bartha Attila és *Lengyel György* a gazdasági vezetőkről a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen 1990-ben és 1993-ban készített felvétel eredményeit ismertetik, arra a kérdésre keresve választ, hogy vajon helytálló-e Magyarországon a menedzseri kapitalizmus, illetve a pénzügyi szervezetek (különösen a bankok) gazdasági életben belüli dominanciájának hipotézise. Mint ismeretes, a menedzseri kapitalizmus elképzelése Szelényi Iván nevéhez kötődik, míg a bankárok meghatározó gazdasági szerepének feltételezése a kapitalizmushoz kritikailag közelítő politikai nézetek újratermelődő toposza. A szerzők ebben a tanulmányukban a különböző gazdasági elitcsoportok (menedzserek, bankárok, gazdaságpolitikusok) szerzett és öröklött gazdasági, kulturális és társadalmi erőforrásait, valamint a gazdasági átalakulás mikéntjéről kialakított nézeteit hasonlítják össze, és arra a következtetésre jutnak, hogy nem indokolt bármelyik elitcsoport mások feletti dominanciájának feltételezése, mivel ezek a versengő csoportok egymást kölcsönösen kontrollálják. Ugyanakkor adataik azt is mutatják, hogy a gazdasági elitben a legtöbb szerzett és öröklött társadalmi és kulturális erőforrással a bankárok rendelkeznek, vagyis a banki vezetők kiválasztódásában működő társadalmi mechanizmusok a magas szintű gazdasági képzettséget, a nyugatias piaci ismereteket és a városi középosztályi hátteret részesítik előnyben.

Az orosz gazdasági elitről, azon belül is kiemelkedően az olajipari vezetőkről készült tanulmány a magyar olvasó számára talán az egyik legizgalmasabb anyag, s ez a Borsodchem minapi orosz felvásárlásának megértését is könnyebbé teszi. *David Lane*, az orosz átalakulás neves szakértője több forrásra építő, sokrétű dolgozatában bemutatja az orosz olajipar magánosításának történetét, azt, hogy miként jöttek létre a Lukoil és a hozzá hasonló nagyságrendű olajipari konglomerátumok, illetve ezek a cégek miként szereztek tulajdont az orosz gazdaság (benne a média) különböző ágazataiban, s miként kapcsolódnak össze a bankok és az olajipari cégek. Lane kimutatja, hogy az olajipari cégek vezetői és tulajdonosai a bankárokkal szemben nem az állam- és pártapparátusból érkeztek, hanem általában olajcégükben másztak fölfele a ranglétrán, addig, amíg a magánosítás és átszervezés révén vezető döntéshozói pozícióba nem jutottak. Az átalakulás tágabb összefüggéseit elemezve Lane az orosz gazdaságról mint egy kaotikus gazdasági formációról beszél, melyből hiányzik a gazdasági és társadalmi rendszerek összeműködése, ahol az elit mélyen megosztott, ahol az amúgy is gyenge államot a korrupció és a bűnözés tartja össze, ahol hiányzik a megfelelő politikai érdekartikuláció és ahol a piaci intézmények alapján véve

nem működnek. Mindez oda vezet, hogy a gazdasági csere a korrupciótól áthatott, lényegében az által működtetett társadalmi hálózatokban valósul meg.

Dobrínka Kostovának a bolgár gazdasági elitről készült anyaga egy olyan kelet-európai ország átalakulásába enged bepillantást, ami többnyire kiesik a magyar társadalomkutatók figyelméből, noha a bolgár eset legalább annyi hasonlóságot mutat a magyarral, mint a cseh vagy a lengyel. E hasonlóságnak talán az a legfőbb oka, hogy Bulgáriában sem módosultak a nemzetállami keretek, és a demokratikus berendezkedés kiépülése is a magyaréhoz hasonló menetrendet követett. Kostova három elit-felmérés eredményeit ismerteti, az elsőt 1990-ben, a legutóbbit pedig 1998 tavaszán hajtották végre. A bolgár gazdasági elit a két időpont között folyamatosan fiatalodott, és egyre inkább a magasán képzett, komoly kulturális és társadalmi erőforrásokkal rendelkező emberek váltották fel a régi gazdasági nómenklatúrát, illetve annak megmaradt reprezentánsait. Mindazonáltal a politikai „váltógazdálkodás” rányomta bélyegét a bolgár gazdasági elit cserélődésére is: a cserélődés felgyorsult 1990–94 között és 1997 után, amikor az antikommunista, polgári Demokratikus Erők Uniója volt kormányon, 1994 és 1997 között pedig a reprodukció volt erősebb, s ekkor a posztkommunista Bolgár Szocialista Párt kormányzott.

Róna-Tas Ákos és *Böröcz József* egy olyan tanulmányukat bocsátották közre a kötetben, ami korábban a Szociológiai Szemle 1997/2-es számában magyarul is napvilágot látott. A két szerző e munkájában az 1993-as, Szelényi Iván vezette elitfelmérés adatait ismerteti, azt feltárandó, hogy mely mechanizmusok játszhattak döntő szerepet a bolgár, a cseh, a magyar és a lengyel üzleti elitek kiválasztódásában.

* * *

Összefoglalásként néhány szót a Higley- és Lengyel-féle új elitmodellről, amely legfőbb erényének azt tartom, hogy irányt mutat a kelet-európai elitkutatásnak, miként lehet az elitek cserélődésének és reprodukciójának kérdéséből továbblépni. Az elitscsoportok elkülönültségének és összetartásának tanulmányozása révén a nemzetek közti összehasonlítás is új dimenziókat nyerhet, és ezen keresztül magyarázatot kaphatnak a gazdasági teljesítményekben, a nemzetközi elismertségben és a választási eredményekben mutatkozó különbségek. A kötetben helyet kapott tanulmányok azt mutatják, hogy jelentős (persze ha 5–7 évet történelmi léptékkal jelentősnek lehet nevezni) időbeli eltolódással ugyan, de az egyes országok az elitscsoportok normatív és interaktív összetartásának növekedése és az alrendszerenkénti elkülönülése és egyben megszerveződése révén egyre közelebb kerülnek a konszolidált demokráciák jellemző elitstruktúrához és cserélődéshez.